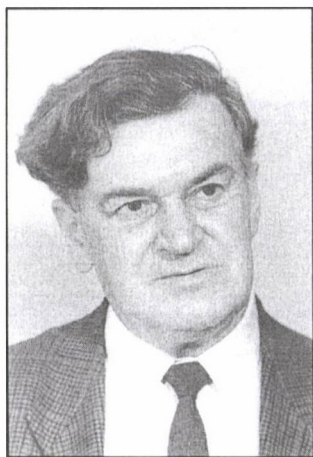

Megemlékezés

BÓNA ISTVÁN
1930–2001

A hazai régészet minden tekintetben elvesztette igazodási pontját – a Farkasréti temetőben utolsó útjára kísértük a Régészt. Immár két évtizede, hogy László Gyula egyetemi katedréről való távoztával a kétpólusú magyar archeológia Bóna István köré rendeződött: a régész-művész helyét a pragmatikus kor régész-történésze vette át. 2001. június 4-én bekövetkezett halála az egész szakmát megrendítette. A magyar régésztársadalom csak a teljes kapcsolatrendszer újrarendeződése után juthat talán nyugvópontra.

Bóna István tartalmában és terjedelmében gazdag, szerteágazó munkássága¹ a Kárpát-medence őskorától a török kor végéig tartó, több kutatási korszakon átívelő időszakot fog át. Témaválasztásaival szinte minden műfajban maradandót alkotott, legyen az bár egyedi jelenségek részletetekbe menő

elemzése, a vizsgált korszak tudománytörténeti áttekintése vagy éppen szintetizáló összefoglalása. Életműve két pilléren nyugszik: a tárgyi emléanyag és a korabeli írott források elmélyült ismeretén.

Az egyes régészeti-történeti kérdések kutatása más-más hangsúlyt kapott pályafutása során. Az egyetemet még a László Gyula által kijelölt, az úrbőpusztai avar temetőt elemző szakdolgozattal zárta (1952). A Magyar Nemzeti Múzeumban végzett egyéves gyakorlat után a dunapentelei múzeumba kapott kinevezést, majd 1954-ben az aspirantúrát ismét Budapesten, Banner Jánosnál kezdte. Márton Lajos tószegi ásatásainak feldolgozása, a korai és középső bronzkor kincseinek, időrendjének leírása hosszú távra az őskori témakör elsődlegességét biztosította számára. Csaknem félszáz múzeumi és egyéb gyűjteményi anyag feldolgozása után, számos tanulmányra építve, mintegy két évtized múltán jelentette meg a korszak monografikus összefoglalását.² A Duna-Tisza vidéki bronzkori tell-települések kutatásáról készített áttekintés német és francia nyelven is napvilágot látott. A római korról csak kisebb jelentőségű tanulmányokban és egy monográfiában foglalkozott, ám jellemző szakmai hozzáállására, hogy a kora császárkori kálozi lelőhely leletközlésére negyedszázaddal később önkritikusan visszatért.

A Volgán át forgószélként Európába nyomuló hunok egy évszázados (375–469) szereplésével négy évtizedig foglalkozott. Kiindulópontja az 1956 utáni szilencium miatt kéziratban maradt műve, végkifejlete

² *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen.* Arch. Hung. 49. Akadémiai.

³ *Das Hunnenreich.* Corvina-Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1991., *A hunok és nagykirályaik.* Corvina, Budapest, 1993.

¹ Bóna több száz tételes bibliográfiájából terjedelmi okokból itt csak az idézett helyekre, illetve az általam legfontosabbnak vélt munkákra hivatkozhatom.

pedig a több nyelven megjelent, nagyszerű monográfia volt.⁴ A gyakorló régész és az antik irodalomban jártas historikus szerencsésen ötvözte a hunokkal kapcsolatos írott és régészeti források adatait, s mind a szakemberek, mind a nagyközönség számára izgalmas olvasmányban számolt le például az olyan toposzokkal, mint Attila hármaskoporsója vagy a folyómederbe temetés legújabb korban keletkezett legendája. A fokozott érdeklődésre tekintettel több ízben is szerepelt e témával a rádióban, tudományszerűsítő folyóiratok hasábjain. A tanítványaiból időközben munkatársaivá lett régészek közreműködésével adta ki azt az összeállítást (Hunok – Gepidák – Langobardok), mely egy másik fontos kutatási területére utalt: a Kárpát-medencében megtelepedett germán népek vándorlása, régészeti hagyatéka és királyságuk megszűnése sok tanulmányának témáját alkotta, míg a több nyelven megjelent népszerű összefoglalás⁴ európaszerte ismertté tette eredményeit. A szűkebb szakma figyelmét ugyanakkor arra hívta föl egyik briliáns elemzésében (a gyermeksírok „nomád kerámiajáról”), hogy a legjobb szándékú tipológiai megközelítés is tévútra vezethet, ha a vizsgálat tárgyát kiragadják régészeti–történeti összefüggéseiből. Ez volt jellemző szemléletére: kutatásmódszertani és leletértelmezési problémákon át mutatta be a gepidák régészeti hagyatékát.⁵

Az avarokról szóló művei is egy-egy lelőhely sokoldalú elemzéséből indultak ki, ezekre támaszkodva jelent meg nagy összefoglalása.⁶ A későbbiekben éremtani, valamint történeti témájú tanulmányokat tett közzé, emellett számos olyan kiállítás szervezésé-

ben vett részt, amely több európai nagyvárost érintett, és rendszeresen publikált kisebb-nagyobb cikkeket az egyre látványosabb kivitelű katalógusokban. A késő avar kor és a Karoling Pannónia történetét is a régészet és a történettudomány eszközeinek együttes kezelésével kezdte tanulmányozni (petőházi kehely, bolgár emlékek). A Kárpát-medence magyar honfoglalás előtti állapotát ábrázoló térképére azóta is minden, a korszakkal foglalkozó szerző támaszkodik.

Bóna István azon hivatás művelői közé tartozott, akik elmondhatják magukról: „rendszeresen találkozunk Árpád és Taksony harcosaival s azokkal az egyszerű emberekkel is, akik hallomásból vagy személyesen ismerték Géza fejedelmet, István királyt, a velencei Pétert ... Földi maradványaik ... nagyon beszédesek. Alig várják, hogy napvilágra kerülve megszólaljanak, s meséljenek magukról és az övéikről”.⁷ Az első, e korszakkal foglalkozó közleményét egy lovas kislánnyól írta, azután – a milleszázadok múltával – alapvető összegzések sorával jelentkezett. Legutolsó monográfiája szintén e tárgykörben készült,⁸ melyben kelet- és nyugat-európai kitekintéssel mutatja be a régészeti emlékek és az egykorú, hiteles írásos feljegyzések egyeztetéséből levont következtetéseit. A magyar hadművészetre és a kalandozó hadjáratokra vonatkozó megfigyeléseit a hazai és a külföldi nagyközönség számára művelődéstörténeti tanulmánygyűjteményben, tudományos ismeretterjesztő folyóiratokban és többnyelvű, reprezentatív kiállítási katalógusokban tette közzé.

A közelmúltban olyan művet adott ki, mely rövid időn belül könyvritkasággá vált. Nem annak szánhatta, de sajátos végakaratának tarthatjuk azt, amit a kötet bevezetőjében leszögezett: „Ez a munka a honfoglalás

⁴ *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében.* Corvina Kiadó, Budapest, 1974.

⁵ *Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiss.* Probleme der Forschungsmethode und Fundinterpretation. Acta Arch. Hung. 31 (1979) 9–50.

⁶ *A XIX. század nagy avar leletei.* Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1982–1983 (1984) 81–160.

⁷ *Régészetünk és a honfoglalás.* Magyar Tudomány 1996. 8. 927.

⁸ *A magyarok és Európa a 9–10. században.* História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2000.

és államalapítás korát kutató régészek számára íródott. Szerzője szeretné visszaadni önbizalmukat, szeretné, ha saját lábukra állnának.⁹ Az archeológia, mint tudományos diszciplína önbecsülésének helyreállítását, törvényszerűségeinek elismertetését szorgalmazta mind a régészek, mind a társtudományok képviselői részéről – szigorúsága a szakmai állapotok ismeretében érthető. Önmagával szembeni igényességére is példa, hogy a könyv alaposan átdolgozott és bővített kiadására három éven belül (!) sort kerített. A várak egyébként – keletkezési idejüktől függetlenül – kedvenc témái közé tartoztak (Kisvárdá, Doboka, Alpár), posztumusz megjelent tanulmányában is erős kritikai hangvételben tárgyalta a magyar vármegyeszervezet kialakulásának tudománytörténeti vonatkozásait.¹⁰ Ezt a tisztánlátást próbálta nyújtani – némi öniróniával – a másik klasszikus témakör, a székely kérdés áttekintésekor egy, a szokásosnál földhözragadtabb ember szempontjából, aki „ásatásokat végző – leleteket feldolgozó régészből vált történetésszé”. Véleménye szerint „a régészet kézzelfogható tényekkel is dolgozik, amelyeket az írott forrásokat kutató történész ma már nem hagyhat figyelmen kívül.”¹¹

A frissdiplomás muzeológus első, általa is számon tartott publikációja a lakó- és munkahelyévé vált település helytörténeti kiállításának katalógusa volt. A város (modern azilumként mindvégig a háborítatlan alkotómunka lehetőségét nyújtotta számára) mindenkori elnevezésével az adott történelmi korszakot tükrözte vissza: előzménye a római Intercisa, a középkorban Pentele (ahol

Szent Pantaleon monostora állt), a török korban Pentelepalanka, az újrateremtés után Rác-Pentele, II. József alatt Duna-Pentele, 1833-tól Dunapentele mezőváros, 1951-től Sztálinváros, s 1961 végétől Dunaújváros – a Kárpát-medencei folyamatosság tipikus példája. Önálló kötetében, melynek második, bővített kiadása nemrég jelent meg, Bóna István a magyar honfoglalástól a 19. század közepéig összegzi az adatokat. Vágó Eszter elhunytá után közzétette az egyik közösen feltárt késő római kori temetőt, a Duna fennsíkján előkerült avar és magyar telep pedig alkalmat adott egy nagyszabású településtörténeti összefoglaló elkészítésére.¹² Hasonló várostörténeti áttekintést korábban Orosháza történetéről írt, s legújabbban szülővárosának históriáját foglalta össze az újkőkortól az Árpád-korig.

Az elszórt adatokból egy-egy közigazgatási egység településtörténeti áttekintése főmálódott (Fejér, majd Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). Még ennél is nagyobb tájegység, az Erdélyi-medence jellemzését adta a háromkötetes Erdély története első részében.¹³ E nagyformátumú vállalkozás három teljes és két rövidített magyar változatot, valamint többnyelvű és javított tartalmú német, francia, illetve angol kiadást élt meg.

Az idők során iskolateremtő személyiséggé vált, 1975-ben egyetemi tanárrá kinevezett Bóna István legnagyobb hatású alkotásai az országos kitekintésű monográfiák, illetve könyvfejezetek. Az első, művészet-történeti megközelítésű kötet után Barkóczi Lászlóval és Mócsy Andrással közösen adott ki római kori összefoglalást, majd ismét önállóan egy egyetemi jegyzetet. Az 1964-ben

⁹ *Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak.* Debrecen, 1995.; *Az Árpádok korai várjai.* Debrecen, 1998.

¹⁰ *Várak Szent István korában.* In: Kristó Gyula (ed.): *Államalapítás, társadalom, művelődés.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001, 101–106.

¹¹ *A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből.* In: Ujváry Zoltán (ed.): *Történelmi, régészeti, néprajzi.* Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Debrecen, 1991, 9–17.

¹² *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban.* Fontes Arch. Hung. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

¹³ *Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában.* In: Köpeczi Béla (főszerkesztő): *Erdély története* három kötetben I. A kezdetektől 1606-ig. Bp., 1986, 107–234, 565–582.

Gábori Miklóssal együtt megjelentetett tan-könyv később annyira hiányzott az egyetemi oktatás palettáján, hogy több mint három évtized után ismét kinyomtatták. Ez idő alatt magyarul és németül sorra jelent meg egy-egy résztema feldolgozása, melyek közül hazai és nemzetközi tekintetben a legnagyobb hatású a népvándorlás-kutatás negyedszázados tudománytörténeti áttekintése volt.¹⁴ Ebből születtek akadémiai doktori disszertációjának tézisei. A hazai történettudomány számára a legnagyobb nyereséget a tizkötetes Magyarország története első részében megírt fejezetek jelentették.¹⁵

Amilyen komoly erőfeszítést igényelnek szerzőjüktől az átfogó monográfiák, hasonlóan nagy szellemi igénybevételt követelnek tömörségükkel a lexikon-címzavak. Bóna István e műfajból is kivette részét: sok-sok lényegre törő szócikket köszönhet neki a hazai és nemzetközi régész-történész-művészettörténész szakma. Az újonnan kiadott avar lelőhelykataszter, az *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa* csaknem százfős munkaközösségének egyik legtöbb címszavas szerzője, emellett a kiadvány legapróbb részletre is figyelő szuperlektora volt.

Külön említést érdemel a mindenki által elismert tudós rendkívül sokrétű lektori, opponensi és könyvismertetői tevékenysége (csupán ez utóbbi több mint hatvan, tanulmányban is beillő recenziót jelent), valamint a pengeéles formában közzétett vitairatok, megjegyzések sokasága. Egy közismert álláspont szerint az a nem kevés szerencsés, aki az elmúlt fél évszázadban Bóna

István támogató véleményét magáénak tudhatta, megnyugodhatott: az általa bírált tanulmány kiállta a próbát, s a régész szakma színe elé bocsátható. Nem véletlen az sem, hogy kit tartott szellemi elődjének, kikhez kötődött, s kik voltak a barátai. Kutatástörténeti áttekintés, illetve ünnepi megemlékezés során Römer Flóris, Wosinsky Mór, Banner János és László Gyula kapott személyre szóló méltatást az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezetőjének tollából. Tudatosan megújítva a nekrológ műfaját, két egykori egyetemi társra, Szabó János Győző és Dienes István barátjára emlékezve személyes érzéseit sem leplezte el. Ekkor olyasmiket is elárult, amiket korábban csak a hozzá közel álló személyek tudhattak róla.

Kutatói és oktatói tevékenysége már pályája korai szakaszán összefonódott. Generációk sorát tanította, s tudományszervezési, szerkesztői tevékenységével átlátta és elérte a magyar régészet minden zeg-zugát. Az Akadémiai Díj, a Széchenyi-díj, a Römer Flóris Érem, a Kuzsinszky Bálint Érem, a Munka Érdemrend arany fokozatának birtokosa, a Pro Pentele Díj kitüntettette volt. Az Akadémia levelező tagjává 1990-ben, rendes tagjává 1998-ban választották.

Hevesen született 1930. február 10-én, Dunaújvárosban és Budapesten élte tevékeny mindennapjait. Európa volt az igazi élettere. A gyorsuló évek-hónapok múltával súlyosbodó betegségét a halandó ember méltóságával viselte, és életművét összegző terveihez (mindenekelőtt a gepida korpuszhoz) igazított feladatokkal nézett szembe a Megváltoztathatatlanul. Pünkösdhétfő hajnalán otthonában elszenderedett. Remélt könnyű álma azonban nem jelent búcsúzást: nemzedékek lépked nyomdokain. Művei, mozdulatai, jellegzetes testtartása, hanglejtése, sokunk sorsát egy életre meghatározó állásfoglalásai velünk maradnak. Akarva-akaratlan az általa kijelölt utat járjuk...

Szentpéteri József

¹⁴ *Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungsforschung in Ungarn 1945–1969*. Acta Arch. Hung. 22 (1971) 265–336.

¹⁵ *A nemzeti és törzsi társadalom története Magyarországon. A népvándorláskor és a korai középkor története Magyarországon*. In: Székely György (főszerkesztő): *Előzmények és magyar történet 1242-ig. Magyarország története tíz kötetben 1/1–2*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984, 117–180, 265–273, 1568–1578, 1586–1606.